

«Απέβλεπεν εἰς δοκιμασμένους ἐπαναστάτας, τοὺς Μανιάτας καὶ Σουλιώτας καὶ εἶχε καὶ ἀπόλυτον πεποίθησιν ὅτι θὰ προχωρήσῃ νικητής. Τὸ σχέδιον τοῦ Ρήγα τὸ γνωρίζουν οἱ φίλοι του, εἶνε ὀλοφάνερον, δὲν ἔχει τίποτε τὸ μυστηριώδες καὶ μυστικόν, τὸ ὅποιον θὰ ἐπησχόλει ἰδιαιτέραν μυστικὴν Ἑταιρίαν (ιδ).

Νὰ λοιπὸν μιὰ καινούρια θεωρία: τ ο ὕ π ὠ ς π ρ έ π ε ι ν ἄ γ ί ν ω ν τ α ι ο ἱ ἑ π α ν α σ τ ἄ σ ε ι ς. Ἄμα φτιάσῃς μερικὰ τραγούδια καὶ ἀποχτήσῃς καὶ μερικοὺς φίλους δὲν χρειάζεται τίποτ' ἄλλο. Τραγουδώντας ἔρχεται ἡ ἐπανάστασις!

Ὡς τόσο ὑπάρχουν καὶ μερικὲς ἀποδείξεις ποὺ δὲν ἀφίνουν καμμιά ἀμφιβολία πὺρὸς τὴν Ἑταιρεία τῆς Βιέννης εἶναι ἓνα ἱστορικὸ γεγονός· τὶς ἀποδείξεις ὅμως αὐτὲς ἀπορῶ πὺρὸς δὲν τὶς πρόσεξε ὁ κατὰ τὰ ἄλλα φίλος μου καὶ προσεχτικὸς ἐρευνητὴς κ. Ἄμαντος.

Ἀφίνω κατὰ μέρος τὰ ἀνακριτικὰ ἔγγραφα τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας. Δὲν πέρνω ἀκόμα τοῖς μετρητοῖς τὰ ὅσα σχετικά ἔγραψε ὁ Νικολόπουλος (1), ἂν καὶ δὲν εἶνε οἱ πληροφορίες του ὀλότελα ἀντοκουμαντάριστες. Οὔτε στὰ ὅσα λέει ὁ γάλλος ἱστορικὸς Carré (2) καὶ ἡ γαλλικὴ ἐφημερίδα τοῦ καιροῦ ἐκείνου *Moniteur* (3) καὶ ὁ γάλλος Βιλμαίν (4) ἐπιμένω. Δίνω ὅμως προσοχὴν στὰ ὅσα γράφει Νερουλὸς, ποὺ σὰ φαναριώτης, ἤξερε ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά καλὰ τὴν δράσιν τοῦ Ρήγα, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη τότε μισθοῦσε κι' ὅλας γιὰ τὶς δημοκρατικὰς ἐπαναστατικὰς του ἰδέας. Ὁ Νερουλὸς λοιπὸν στὸ βιβλίον του: *Cours de Litterature Grègue Moderne*, Γενέβη 1827 (σ. 162, σημείωσις 13) λέει καθαρά:

«Le mot grec H é t e r i e signifie société. Riga en fut le premier fondateur. C' était une association secrète, dont la base était la religion, et dont le but était l' affranchissement de la Grèce.... L' Héterie, fondée par Riga, reçut dans la suite plusieurs modifications».

Τὴ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Νερουλοῦ ποὺ εἶταν σύγχρονος τοῦ Ρήγα καὶ φαναριώτης «καλὰ πληροφορημένος» δὲν μπορούμε ὀλότελα νὰ τὴν ἀχρηστεύσουμε καὶ νὰ μὴ τὴ λογαριάσουμε (5).

Ὡστόσο καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Νερουλοῦ δὲν τὴν βάλω στὴν πρώτη γραμμὴ καὶ ἔρχομαι σὲ μιὰ ἄλλη πρὸ θετικὴ καὶ ἐπιβεβαιωτικὴ.

(1) Notice sur la vie et les écrits de Rhigas etc. Παρίσι 1824.

(2) Histoire des Grecs Modernes, 1829 (β) σ. 199.

(3) Ἔτος νι (1798) Νο. 271.

(4) Villemain: Essai historique sur l' Etat des Grecs, έκδ. 1825 (ἐλληνικὴ μετάφρασις Βελλίνη. Ἀθήναι 1856), στή σελ. 163 γράφει:

«Βεβαιοῦσι ὅτι ὑπῆρχεν ἐσχηματισμένη ἐκτεταμένη συνομοσίαι, εἰς ἣν οἱ Τοῦρκοι ἔλαβον μέρος, ἣτις ἔλαβεν νέαν ζωὴν καὶ νέας ἐλπίδας ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως» Κοίτα Raybaud: Memoires sur la Grèce. Paris 1825 τόμ. Β.48-49. 192.

(5) Κι' ὁ Μάουερ στὸ τόσο καλὰ δοκουμανταρισμένο βιβλίον του *Das Griechische Volk*, τόμ. Α. Heidelberg 1835, γράφει: «Die H e t ä r i e, vom heldenmüthigen R i g a gestiftet, erhielt durch dessen Mättyrerted erst die rechte Weihe» (σ. 30);

Στὰ ἀρχεῖα τοῦ κερκυραίου παλιοῦ λογίου Ἀνδρέου Α. Ἰδρωμένου ποὺ τὰ ἐρεῦνησεν ὁ Σπ. Λάμπρος βρέθηκαν ἐπιστολὲς τοῦ Περραιβοῦ ἀπὸ τὸ 1797 ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἑταιρείας τοῦ Ρήγα.

Νὰ τὶ γράφει ὁ Λάμπρος.

«Κατ' εὐμενῆ ἀνακοίνωσιν τοῦ ἐν Κερκύρα Ἀνδ. Ἰδρωμένου, αἱ πρὸς τὸ δῶ-
νυμον πρόπαπτον αὐτοῦ ἐπιστολαὶ τοῦ Περραιβοῦ ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ 1797 φθά-
νουσι μέχρι τοῦ 1818.

«Ἐν πάσαις δὲ μετ' ἄκρου πρὸς αὐτὸν σεβασμοῦ
ἀποτείνεταί, καὶ ποιεῖται λόγον περὶ Ἑταιρείας
καὶ ἀδελφῶν καὶ κρυπτογραφημάτων μεταχειρίζε-
ται. Ἀλλὰ τὰῦτα δὲν ἀναγινώσκονται διὰ τοῦ κρυ-
πτογραφικοῦ ἀλφαβήτου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὄν-
τος νεωτέρου (1)».

Ἡ ἀπόδειξις αὐτὴ θαρρῶ πῶς βάζει τὰ πράματα στὴ θέση
τους. Ἐξὸν ἂν ὁ καθηγητὴς Ἀμαντος ξακολουθεῖ νὰ ἐπιμένει πῶς
χρειάζονται «συμβολαιογραφικὰ» (2) ἀντίγραφα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἐδῶ σημειῶνω καὶ μιὰν ἄλλη ἔμμεση πληροφορία ποὺ μᾶς τὴ δίνει ὁ
Γούδας (Βίοι Παράλ. τόμ. Ε. σ. ιη'), ξέροντάς τιν ἀπὸ ἀξιόπιστη πηγὴ
ὅπως βεβαιώνει ὁ ἴδιος. Στὴ Θεσσαλία, λέει ὁ Γούδας, ἔσως καὶ πρὶν τῆς
ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ Ρήγα, ὑπῆρχε ὀργανωμένη μυστικὴ Ἑταιρεία.
Ἔτσι τοῦλάχιστο τὸν ἐβεβαίωσε ἀξιόπιστο πρόσωπο, ποὺ εἶχε κι' ὄλας καὶ
ἔγγραφα - πειστήρια στὰ χέρια του. Βέβαια τὸ νὰ παραδεχτοῦμε πῶς μιὰ
τέτοια συνωμοτικὴ ὀργάνωση ὑπῆρχε μόνον στὴ Θεσσαλία πρὶν ἀπὸ τὴν καθ'
αὐτὸ δράση τοῦ Ρήγα, δὲν εἶνε πολὺ πιθανό. Ἐκεῖνο ποὺ μπορούμε νὰ
ὑποθέσουμε, γιὰτὶ κάποιο ἱστορικὸ γεγονὸς κρύβεται στὴν πληροφορία αὐ-
τὴ τοῦ Γούδα, εἶνε πῶς θὰ ὑπῆρχε ὄχι πρὶν, ἀλλὰ στὰ χρόνια τοῦ Ρήγα,
διακλάδωση μυστικῆ τῆς ἐταιρείας τοῦ Ρήγα ἢ στὸν Τύρναβο ἢ στ'

(1) Μικταὶ Σελίδες. Ἀθ. 1905 σ. 647. Ὅσο γιὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀν.
Ἰδρωμένου δὲν χωράει καψμιά ὑπόψια πῶς μπορεῖ τὰ ἔγγραφα του καὶ οἱ πλη-
ροφορίες του νὰ εἶνε κατοπινῆς χρονολογίας γιὰτὶ βρέθηκε ἡ σφραγίδα τοῦ
Περραιβοῦ καὶ ἀντίγραφο τοῦ Θεοῦρου τοῦ Ρήγα κι' ἄλλα ποὺ ἐπιβεβαιώνουν
τὴν ἱστορικὴ του ἀξία. (Κοίτα σ. 646 - 647).

(2) Κ' ἓνας ἄλλος ἰσχυρισμὸς τοῦ Ἀμαντου πῶς ἂν ὑπῆρχε Ἑταιρεία θὰ τὴν
ἀνέφεραν οἱ σύντροφοι τοῦ Ρήγα πέφτει α) γιὰτὶ ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ *τὶ γράφτηκε
παλαιότερα γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ ἀπὸ τὶς ἀντιγνώμεις ποὺ διατυπώθηκαν γιὰ τὴν
ἀρχικὴ τῆς ἴδρυση ἀπὸ τοὺς ἴδιους πρωτοῖδρυτές τῆς (Ξάνθος, Ἀναγνωσιόπουλο κ.λ.π.).
θὰ μπορούσαμε (ἂν τυχὸν χάνονταν τὰ γραφτὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπορξή της) νὰ ὑποστη-
ρίξουμε πῶς κι' αὐτὴ εἶταν θρύλος. β) Τὰ Πολεμικὰ Ἀπομνημονεύ-
ματά του ὁ Περραιβὸς τὰ ἔβγαλε στὰ 1836, ἄρα ζοῦσε ἀκόμα ὁ Γ.
Θεοχάρης, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστοὺς συντρόφους
τοῦ Ρήγα ποὺ ἤρθε στὴν Ἑλλάδα κι' ἔγινε κι' ὄλας
Πρόξενος. Ἄν λοιπὸν ὁ Περραιβὸς ἔγραφε ψέμματα καὶ δὲν ὑπῆρχε Ἑταιρεία
ὁ Θεοχάρης δὲ θὰ τὸν ἔβγαλε στὰ φόρα;

Ἀμπελάκια ἢ στὸ Πήλιο, γιατί, ἀπὸ τὰ μέρη αὐτά πολλοὶ εἶτανε οἱ ταξιδεμένοι στὴν Αὐστρία, Μολδοβλαχία καὶ Ρουσία. Ἰσαμε ἓνα σημεῖο ἢ παραπάνω πληροφορία, σχετιζόμενη μὲ τὴ συνωμοτικὴ δράση τοῦ Ρήγα στὴ Βιέννη ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς ἔρευνες ποὺ ἔκαμε ὁ ἴδιος ὁ Ν. Πολίτης ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια στὸ Πήλιο (κοίτα Ἑστία τ. ΙΘ' σ. 13-14). Κι' ἀκόμα καὶ μιὰ μαρτυρία τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἑφτανησιώτη διανοουμένου καὶ ἐπαναστάτη Γουζέλη, ποὺ στὴν ἐποχὴ τοῦ εἶταν «ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπαναστάτης» ἔχει ἀξία γιατί στὸν πρόλογο τοῦ γνωστοῦ του «Σαλπίσματος» (2) γράφει:

«Ὁ φιλελληνομανὴς καὶ παμμακάριστος Ρήγας ὁ Θεσσαλὸς ἐκεῖνος ὅστις πρὸ τριάκοντα ἐτῶν καθιδρυτὴς ἐγένετο Μυστικῆς Ἑταιρίας ἐναντίον τῶν τυράννων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρξε κλυτὸς καὶ προδομένος ὑπὸ μελανοκαρδίων ἀνδραπόδων ἀπεκαλύφθη, ἠρπάγη καὶ θανάτῳ ἀτέθαινε. Εἰς τοῦτον ἀρμόζει ἀνυπερθέτως τῶν ἀγαμάτων τὸ πρῶτιστον, ὡς κορυφαῖος ἐγένετο τῶν θερμῶν ἐπιχειρήσεων ὅταν ἔζη διότι ἐθεώρει διδουλωμένον τὸ ἀγατητῶν του Γένος. Οὗτος εἰς τρανοτέρους ἀγῶνας προτρέπει μας (σελ. ιθ')».

Ὁ Γουζέλης ὅμως, ποὺ εἶταν σύγχρονος τοῦ Ρήγα καὶ πολέμησε μὲ τὶς στρατιᾶς τοῦ Ναπολέοντα στὴν Εὐρώπη, ἄραγε στηρίχθηκε στὸ «θύλο» γιὰ νὰ γράψῃ γιὰ τὴν Ἑταιρία τόσο θετικά;

Μοῦ φαίνεται πὼς μιὰ τέτοια ὑπόθεση δὲ στέκει γιατί ὁ Γουζέλης εἶταν ὄχι μοναχὰ ἀνῆσυχο πνεῦμα καὶ καλὰ πληροφορημένος γιατί τὴν τοτινὴ ἐποχὴ, ἀφοῦ πῆρε ὁ ἴδιος μέρος στὰ ἐπαναστατικὰ καὶ συνωμοτικὰ γεγονότα.

12. Μερικὲς ὑποψίες γιὰ τὸν ἰδιωτικὸ βίον τοῦ Περραιβοῦ.

Ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς εἶνε ὁ πιὸ σημαντικὸς ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ ποὺ ἐπέζησαν καὶ εἶδαν τὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερη. Εἶνε μάλιστα ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ Εἰκοσιένα καὶ ἀπὸ κείνους ποὺ στὰ προεπαναστατικὰ τὰ χρόνια ἔπαιξαν σπουδαῖο ρόλο στὶς ἐξεγέρσεις τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας. Εἶνε ἀκόμα καὶ ἱστορικὸς συγγραφέας μὲ ταλέντο. Ἐγραψε τὴν πολὺκροτὴ στὴν ἐποχὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας καὶ πιὸ ὕστερα τὰ Πολεμικά του ἀπομνημονεύματα καὶ μιὰ σύντομη βιογραφία τοῦ Ρήγα.

Ἰσαμε ὅμως τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀνταμώνεται μὲ τὸ Ρήγα στὴν Αὐστρία δὲν ξέρουμε τίποτα γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἀκόμα καλὰ καλὰ δὲν ξέρουμε περὶ εἶταν

(1) Ὁ Κλ. Νικολαΐδης στὸ βιβλίο του: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἀθῆναι 1923 σ. 346—369 γράφει πολλὰ καὶ γιὰ τὴν Ἑταιρία καὶ γιὰ τὴ δράση τοῦ Ρήγα, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρει καὶ τὶς πηγές στὶς ὁποῖες στηρίζει τὶς πληροφορίες του.

(2) Βγήκε στὸ Ναύπλιο μὲ τὸν τίτλο: Σάλπισμα Πολεμιστῆριον περιέχον τὰ τῆς Ἑλλάδος, ποίημα νεοφινῆς Δημ. Γουζέλη, ἐν Ναυπλίῳ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Διοικήσεως.

τὸ οἰκογενειακὸ του ὄνομα, γιατί τὸ Περραιβὸς εἶναι ψευτόνομα. Ὁ ἴδιος ποτές του δὲ θέλησε νὰ μαρτυρήσῃ τὴν οἰκογενειακὴ του προέλευση. Ὁ Γούδας (Βίοι Παράλληλοι (Ε) σ. 285) βεβαιώνει πὼς στάθηκε ἀδύνατο νὰ μάθῃ ποῦ γεννήθηκε καὶ ποῖος εἶταν ὁ πατέρας του. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ γυῖός του Θεμιστοκλῆς ἀρνήθηκε ἐπίμονα στὸ νὰ δώσῃ πληροφορίες γιὰ τὴ γενιά τοῦ πατέρα του. Ἔτσι ὁ Περραιβὸς πῆρε μαζύ του, στὸ τάφο του, τὸ μυστικὸ τῆς γενιάς του γιατί κάποιος σ ο β α ρ ὸ ς λόγος θὰ τὸν ἀνάγκαζε νὰ κρατήσῃ τέτοια ἐπίμονη μυστικότητα.

Σήμερα ὅμως ἀπὸ ἓνα ἀνώνυμο χειρόγραφο φυλλάδιο ποῦ τὸ δίχως ἄλλο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ σύγχρονο του τὸ δεσπότη Ἰγνάτιο ποῦ εἶταν ἐχτρός του ἀπὸ τοὺς πρῶτους μισητούς γιατί στὴν Ἰ σ τ ρ ί α τ ο ῦ «Σ ο υ λ ί ο υ κ α ἰ τ ῆ ς Π ά ρ γ α ς» ὁ Περραιβὸς ἔβγαλε στὰ φόρα τὴν ἀντιδραστικὴ στάση τοῦ Ἰγνατίου στὶς ἐξεγέρσεις τῶν Σουλιωτῶν καὶ Παργιανῶν (Κοῖτα Περραιβοῦ Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, εἰσ. σ. σι-ζ καὶ σ. 56-58 ἐκδ. 1803 καὶ Ἱστορία Πάργας σ. 29-30) μαθαίνουμε πολλά. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἐξεπίτηδες γραμμένο μὲ ἀνορθογραφίες καὶ ἀσυνταξίες δὲν εἶναι ἀνάξιον λόγου γιατί μᾶς δίνει μιὰν εἰκόνα τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀγώνων τῆς τοτινῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὸ ἀνέκδοτο λιποπὸν αὐτὸ φυλλάδιο ὁ Περραιβὸς δὲν γεννήθηκε ἀπὸ νόμιμο γάμο. Ὁ ἀνωνυμοβιογράφος του μάλιστα λέει πὼς εἶναι παιδί ἐνὸς ἔβραίου καὶ μιᾶς χριστιανῆς. Αὐτὸ εἶναι ὀλίγον ἀπίθανο γιατί ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, καὶ μάλιστα σὲ ἀγροτικὲς περιφέρειες, οἱ χριστιανὲς ποτές τους δὲν παραδίδονταν σὲ ἔβραίους. Τὸ πρῶτον εἶνε πὼς ὁ Περραιβὸς εἶνε παιδί κάποιου καλογέρου Ἱερεμῖα. Νὰ τώρα τὶ λέει σχετικὰ τὸ ἀνώνυμο καὶ ἀνέκδοτο φυλλάδιο σὲ πιστὴ ἀντιγραφή του καὶ μὲ τὶς ἀνορθογραφίες του μάλιστα:

«Τὸ τῆς παρημίας κακοῦ κόρακος κακὸν ὄν, οὗτος ὁ ἀναιδέστατος καὶ φαίλοβιος περαιβός, κατάγεται ἀπὸ τὰ μέρη τῆς λαρίσης, ἢ μήτηρ αὐτοῦ χήρα οὔσα καὶ ἐνδεεις, σχεδὸν ὑστερουμένη καὶ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, ἐξυπατηθῆσα ἢ δύστηνος γυνή, παράτινος ἔβραίου καλουμένου μουσῆ καὶ συνευρισκομένη κρυφίως μετ' αὐτοῦ, συνέλαβε τὸν ρηθέντα νόθον περαιβόν, τὸ γέννημα τῶν ἐχινδιῶν, ἄλλον νέον Ἰούδαν. Προϊόντος δὲ τὸν καιρὸν φανῆσα ὅτι ἔγγηος, εσσι, καὶ φοβουμένη μήπως τὰ ἀδέλφια τῆς ὡς συγγενῆς διὰ τὴν ἀνομίαν ταύτην κακοποιήσουν αὐτήν, ἀνεχώρησε λάθρα διὰ νυκτός, καὶ ἤσελθοῦσα ἐνδον τῆς μιτροπόλεως τοῦ λαρίσης ἔδραμεν ἀμμέσως ἢ τάλαινα πρὸς τὸ μετόχιον του παναγίου τάφου, καὶ πίπτον ἢς τοὺς πόδας τοῦ πρωτοσιγγέλου κυρίου Ἱερεμῖα ἀνδρὸς ὄντος ἐναρέτου καὶ προκομμένου, ἐξομολογήσατο θερμὸς μετὰ δακρύων τὴν ἀμαρτίαν αὐτῆς, τὴν ὁπῆαν συνεργῆα τοῦ

(1) Τὸ φυλλάδιο αὐτὸ τὸ ἤξερε ὁ Σπ. Λάμπρος (κοῖτα Ἀποκάλυψις περὶ τοῦ μαρτυρίου του Ρήγα Ἀθῆναι 1892. σ. 101) μὰ δὲ θέλησε νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ. Τὸ ἴδιο φυλλάδιο ἢ ἀντίγραφο του βρίσκεται σήμερα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Φάνη Μιχαλακόπουλου. Ὁ ἴδιος μᾶς τὸ παραχώρησε καὶ τὸν εὐχαριστοῦμε γι' αὐτό. Εἶναι γραμμένο στὰ πρῶτα δέκα δεκαπέντε χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα σὲ σχῆμα μικρὸ κ' ἔχει σελίδες 1-16, Ἀκόμα πρέπει νὰ τονιστῇ πὼς ἔχει κάποια ἱστορικὴ ἀξία γιατί ἂν καὶ γραμμένο σὲ λιβελλογραφικὸ ὕφος μᾶς δίνει μερικὲς νύξεις γιὰ ἀξιόλογα ἱστορικὰ συμβάντα.

μισοκάλου διαπορίαν ἔπραξεν. ὁ δὲ πνευματικὸς αὐτὸς πατὴρ σπλαγχιθῆς ἐπ' αὐτῇ διὰ τὴν ἄκραν πτωχίαν της, αἰκονομήσατο αὐτὴν βιβάτων ἢς ἐν χριστιανικὸν ὁσπίτιον καὶ δαπανῶν ἐξιδίων του' τὰ πρὸς τὴν χρείαν αὐτῆς. ἐγγύσασα δὲ αὐτῇ τοῦ τεκῆν αἰβγαλεν ἢς φως αὐτὸ τοῦ ἰουδαϊκὸν σπέρμα καὶ κατ' ἔθος τῶν χριστιανῶν ἐβάπτισεν αὐτὸν ὁ σεβάσμιος πατὴρ ἐξακολουθῶν πλήονα τὰ ἔξοδα διὰ τὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ καὶ τετραετῆ γενόμενον, ἀγαπήσας ὁ γέρον κατ' ὑπερβολὴν τὸν πηρασμόν, διορίσατο ἢς τὸ σχολῆον δια νὰ διδασθῆ τὰ ἱερὰ γράμματα. Κατὰ συγκαίριαν δὲ διορισθῆς ὁ κύριος Ἰερεμίας πρὸς τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου κυρ Ἰεροσολύμων ἵνα ἀπέλθῃ ἢς Βουκουρέστιον πρὸς τὴν ἐκῆ μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καλουμένην του μπραγκοβάνου, παρέλαβεν ἢς τὴν συνοδίαν του καὶ τὸν ρηθέντα σατανᾶν, χριστόφορον Περραιβόν, ὅπως φθάσαντες ἢς Βουκουρέστιον διορίσῃ αὐτὸν ἢς τὸ αὐθεντικὸν σχολῆον δια νὰ φοιτηθῆ, διδασθῆς μᾶλλον (ὅπερ καὶ ἐγένετο).

ὁ δε πακοσιότατος κυρ Ἰερεμίας, διατριβὸν ἐν τῷ ρηθέντι μοναστηρίῳ τοῦ μπραγκοβάνου ἐπόνῃ καθεκάστην, ὢν ἄνθρωπος πολυμαθῆς, συγγραφέων τὰ πρὸς φωτισμὸν τοῦ γένους ἡμῶν. Μετὰ δε τινα χρόνον ἔγνω ἀπελθῆν ἢς ληψίαν καὶ μόνος διὰ νὰ ἐκδώσῃ τύπους τοῦ πολυειῆς αὐτοῦ πόνου (=πνευματικῆ του ἐργασίας, συγγράμματα) ἀπεφασισεν οὖν ἵνα παραλάβῃ κοινονὸν καὶ συνοδοιπόρον πάλιν τὸν ρηθέντα κακοῦργον περαιβόν (ἐπειδὴ οἷον του ἠγάπα αὐτὸν ὁ δυστηχῆς γέρον) ἔδωκεν αὐτὸ προσταγὴν δια νὰ φροντισῇ καὶ ἕναν υπηρετην τοῦ δρόμου ἐπιμισθῶ πρῶς δούλευσιν αὐτῶν: δρόμον οὖν μετὰ προθυμίας ὁ ἄνεμος περραιβός, εὔρεν ἕναν παρόμοιον, κακώτερον συμμαθητὴν, τὸν ὁποῖον καθοδηγήσας πρότερον ἦπεν, ἀδελφέ, ὁ γέροντάς μου κυρ Ἰερεμίας σκοπὸν ἔθετο νὰ ἀπέλθῃ ἢς ληψίαν δια νὰ ἐκδώσῃ τύπους τὰ συγγραμμάτων, καὶ με πρόσταξεν δια νὰ εὔρω καὶ ἕναν δούλον υπηρετην τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἔχη μαζὺ του καὶ πλῆθος ἀππρῶν (=χρημάτων) τὰ ὁποῖα καλὸς γινόσκι, ἐποδὴ με ἐμπιστευεται ὡς γνήσιον του ἰόν. Οὐδὲν πρέπη ἐξάπαντος ἀγαπητέ νὰ μὴν χάσομεν τὴν παροῦσαν τύχην μας, ἐπειδὴ αὐτὸν ἡμῆς τὸν γέροντα καθ' ὁδὸν εὐκόλως δυνάμεθα νὰ τον θανατώσωμεν καὶ νὰ μῆνουν ὅλα αὐτὰ τα ἄσπρα ἢς χήρας μας, δια νὰ ξηφαντώνωμεν ἢς τὰ μετέπητα, κἀδνοντες περιηγησιν ἢς σπᾶσαν τὴν Εὐσῶπην καὶ ζῶντες εναφθονία ἄσωτήα καὶ σπατάλη. Καὶ ταῦτα πρὸς αὐτὸν ἠπῶν καὶ καταστήσας παραχρῆμα, ὡς παρόμοιον ὄντα τῇ κακίᾳ αὐτῷ καὶ οὕτως συσκευαφθέντες περμέμενον τὸ τέλος τοῦ τραγικοῦ δρόματος..... παρασκευασθῆς οὕτως ὁ σεβάσμιος γέρον, ἀπεδημήσεν ὁ τρισάθλιος συντροφαιμένος μετὰ τῶν φονέων αὐτοῦ καὶ πρὶν φθάσαι αὐτοὺς ἢς μπραβαιοβόν, πόλιν ἢς τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου τῆς ἀουστρίας βάλλοντες οἱ κατάρατοι κώνηον ἢς τὸν καφέν, ἐπότησαν δολίως τὸν ἄθλιον γέροντα. Ἐνεργήσαντος δε του δηλητηρίου φαρμακοῦ μετὰ παρέλευσιν τινῶν ὡρῶν ἐπλήρωσε τὸ κινὸν χρέος ὁ μακαρίτης γέρον, ἐνταφιάσαντες δὲ ἐπιτειδήως τὸ ἱερὸν αὐτοῦ λήψανον οἱ ὑποκριτῆς καὶ φονῆς ὡς λύκη ἀγριώτατη ἤρπασαν ὅλα εὐθὺς τὰ πλοῦτη σπερ ὁ γέρον εἶχε σὴν αὐτῷ καὶ καταφυγόντες ἤλθον εἰς Γερμανίαν καὶ περιφερόμενοι δὲ ἔνθεν κακῆθεν, παρεδώθισαν ἢς ἀσοτήας καὶ ἀσελγίας πολλὰς καὶ βδελιρὰς πράξης ἕως ὅτου κατεδαπάνησαν ἀφηδῶς τὴν κλοπὴν πᾶσαν. Ὑστερηθῆς οὖν ὁ φαιλόβιος περαιβός καὶ αὐτὰ τὰ πρὸς τοῦ ζῆν ἀναγγαῖα, ἔφθασαν εἰς Τριέστιον καὶ διατρίψας ἐκῆ ἐν ὑποκρίσει ἄκρα ἱκανὸν καιρὸν ἦν συντρεχόμενος καὶ βοηθούμενος παρὰ τὸν ὁμογενῶν, ἕως ὅτου κατέφθαναν καὶ τὰ τῶν γάλλων στρατεύματα, τότε δε πάλιν εὐρῶν καιρὸν ἀρμόδιον ὁ σατανᾶς διὰ νὰ βάλλῃ ἢς πρᾶξιν τοὺς πονηροὺς του διαλογισμοὺς ἐρώτησε διαναφορᾶς του τὸν ἀρχηγὸν τῶν γαλλικῶν στραταμάτων παραστήσας αὐτῷ ἑαυτὸν ἱκανὸν ἔμπηρον καὶ ἄξιον ὄντα πολυτρόπως διὰ νὰ ἀπέλθῃ ἢς τὴν ἐλλάδα, καὶ νὰ περιέλθῃ ἀποστολικῶς, κ η ρ ἰ σ ο ν τ ὁ δ ὁ γ μ α τ ἦ ς φ ρ ο ν ἰ σ ε ω ς τ ῶ ν γ ἄ λ λ ω ν .

Οἱ δὲ γάλλοι ταῦτα παρ' αὐτὸν ἀκούσαντες ὑπερεχάρησαν σφόδρα καὶ παρακινήσαντες αὐτὸν τὸν ἔδωκαν χρηματα καὶ μερικὰ ἔξοδα διὰ νὰ ἀπεράσῃ ἢς τὴν Ελλάδα κατὰ τὴν υπόσχεσιν του ἠφοδιασαντες αὐτὸν καὶ ἢς τὸ ἐξῆς μὲ μεγάλας υποσχέσεως καὶ ἐλπίδας τῆς καταστάσεως του. λαβὼν οὖν αὐτὸς τὰ ὀλίγα χρηματα κατέβη ἢς Κέρκυραν καὶ διαβὰς ἢς τὴν Πάργαν, ἐν ἣ οἱ γάλλοι ἐκῆ ἐξουσίαζαν ἤρξατο κηρύττων τὸν ἑαυτὸν του φιλόσοφον ῥήτορα, γεωμέτρην καὶ ἐνὶ λόγῳ ἄνδρα πσλυμαθέστατον, ἦσαν γάρ ἀγνοοῦντες τὴν ζωὴν αὐτοῦ οἱ Πάργιοι καὶ αγαθῆς ὄντες προαιρέσεως ἄνθρωποι υπελαβον αὐτὸν τοιοῦτον, καὶ βλέποντες τὴν ἐν υποκρίσει ἄκραν αὐτοῦ ταπήνωσιν του ἠγάπησαν, (τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν μόνον, καὶ οὐχὶ πάντες) καὶ διατρίψας κακῆ ἱκανὸν καιρὸν διέσπειρε καθεκάστην τοὺς φθοροποιούς λόγους του, τέλος ἀπέρσασαν καὶ ἢς τὴν τεθλιμένην πρέβεζα δια νὰ σπῆρη κακῆ τὰ τῆς πονηρᾶς του διαθέσεως λόγια.

Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἐκίνου τοῦ καιροῦ ἐγερθῆς πόλεμος κατὰ τῶν γάλλων παρὰ τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, ρωσικᾶς, τουρκικᾶς καὶ ἰγγλιτέρας ἔλαβε καὶ ὁ τῶν Ἰωαννίνων Βαλῆς ἀλῆ πασᾶς φερμάνι σφοδρὸν διὰ νὰ ὑπάγῃ μέστρα-τεύματα κατὰ τῶν γάλλων ἢς τὴν Βονίτζαν, Πρέβεζαν καὶ Πάργαν. Ἐξορμήσας οὖν ὁ σατράπης μὲ ὄλον του τὸ σιράτεγμα πρὸς τὴν ἀκαταδάμαστον καὶ ἀνίκητον χώραν τῆς Πάργας, δὲν ἐδινῆθη κατ' οὐδένα τρόπον νὰ φοβῆσῃ τοὺς ἀνδρῆους αὐτῆς εἰρωᾶς (ἐπηδὴ πρὸς τὰ φυσικὰ τους χαρίσματα ἀγγίλιαν νοός, ὀξυτητα τοῦ πνεύματος, τυχὸν καὶ νὰ μὴ τὸ καλιεργοῦν μέμασης ἐπιστήμον ὄντες σ' ἐγγύς τῶν ἀλβανιτῶν. ἔχουν σχεδὸν τὰ αὐτὰ ἦθη).....

Ὑστερα στὸ ἴδιο ὕφος διηγίεται πὼς ἔφυγε ὁ Περραιβὸς ἀπὸ τὴν Πάργα καὶ πὼς πέρασε στὰ Ἐφτάνησα μένα καίκι:

«αὐτὸς ὁ ἀχρεῖος διασωθῆς καὶ ἢς τὴν ἀγίαν μάβρα (=Λευκάδα) ὡς ἤρηται, ἀπέρασεν αὐθις ἢς τὴν Πάργαν γυμνὸς καὶ δυστυχῆς, ὄντινα ἰδόντες οἱ παργιανοὶ ἢς τοιαύτην ἰλεεινὴν κατάστασιν τοῦ ἐλυπήθησαν, συνδραμῶνες αὐτὸν καὶ συνάξαντες μερικὰ ἀργύρια, συνέδωκαν ἄλλος χιτῶνα, καὶ ἄλλος φόρεμα καὶ ὑπολαβόντες δὲ αὐτὸν διὰ τὴν ἄκραν του ὑπόκρησιν προκειμένου παρέδοκαν αὐτὰ καὶ τοῦ Ὑοῦς των οἱ μάλλον ἔγκριτοι καὶ ἐν καταστάσει ὄντες δια νὰ τοὺς διδάξῃ τὴν πολημάθειάν του. Ἐνωθῆς οὖν αὐτὸς μὲ ἕτερον τινα παρομοίον του ταῖς πράξεσι ἄκρον υποκριτὴν ἀνδρῆαν γάνιον ὑερωμένον ἐσήστησαν τὴν σχολὴν ἀμφοτέροι καὶ τὸν μὲν πρῶτον μαθητὴν των υὸν τοῦ νικολάου τινος τζούκου ἐδίδαξαν ἀντὶς γράμματα διὰ νὰ παίξῃ τὰ χαρτιά καὶ τὸν ἀπεκατέστησαν τέλειον χαρτοφόρον διὰ νὰ κατακλέπῃ τὸν πατρικὸν ἦκον καὶ νὰ παίξῃ τὰ χαρτιά. Ἐτερον δὲ μαθητὴν υὸν τινος γεωργίου σταΐκου ἐκουτίαναν ἀποκαταστήσαντες αὐτὸν σχεδὸν ἔξω φρενῶν καὶ τὸν τρίτον μαθητὴν των, υὸν τινὸς γεωργίου φούρτουλα, ἐπηδὴ ταβέλλη τοῦ ἔρωτος ἐπλέχθησαν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀχρεῖου περαιβοῦ μετὰ τῆς μητρὸς τοῦ μαθητοῦ, Ἰωάννας Διμουλήτζας, ἔμαθεν νὰ παῖξῃ ἕναν ἐξαιρετον ταμπουρᾶν δια νὰ διασκεδάζουν τὸν καιρὸν τους χαρούμενοι. δια δὲ τὸν πολὺν ἔρωτά της ἢ Ἰωάννα πρὸς τὸν περαιβὸν ἀπεκατέστησεν τὸν ἴδιον αὐτῆς νόμιμον σύζυγον ἀπο τίμιον καὶ χρήσιμον πραγματευτὴν ποινολόγον, διὰ νὰ κερδίξῃ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον καὶ τοσοῦτον σφοδρῶς ἠράσθη ἢ ἄσεμνος αὐτῇ γηνῆ τὸν ὁμοιον της περαιβόν, ὥστε ἔδωρῆσατο αὐτῷ πρὸς δῆγμα ἐρωτομανίας καὶ τὴν στρωμνὴν τῆς νυμφικῆς αὐτῆς κλίνης. κατ' ἐκῆνον δὲ τὸν καιρὸν τὸ τρομερὸν καὶ ἐξακουστὸν σοῦλι ὁ τρόμος τῶν ἀλβανιτῶν σταθερῶς ἀνθίστατο ἢς τὰ πολλὰ στρατέματα τοῦ Βηζίρη ἀλῆ πασσᾶ καὶ στενοχωρηθέντες ἀπο ἰτὰ ἐφόδια τοῦ πολέμου καὶ τροφᾶς, ἔτρεχον καθεκάστην οἱ σουλιῶται πρὸν τὴν Πάργαν ζητούντες τινα βοήθειαν, μὴ ἦδοτες δὲ τὰς ἀχρήας πράξεως τοῦ ἀνόμου περαιβοῦ προσέδραμον καὶ πρὸς αὐτὸν βοήθειας, νομίσαντες αὐτὸν ἄνδρα προηομμένον

καὶ ἄνθρωπον τῆς τιμῆς διὰ νὰ αἰβρουν τινὰ παρηγορίαν παρ' αὐτὸν, ὅστις τοὺς ὑπεσχέθη, πῶς θέλει ἀπέλθῃ προθύμως ἀπανταχοῦ πρὸς τοὺς ὁμογενῆς μας γραιοὺς, ζητῶν δι' αὐτοὺς συνδρομὴν καὶ βοήθειαν. Θερμῶς οὖν καὶ αὐτοὶ κατεπαρεκάλεσαν, δια νὰ ἀκολουθήσῃ ὡς ἔφην, ἅπερ αὐτοῖς ὑπέσχετο, διδάσκαλος δὲ ὢν τῆς σχολῆς, ἀλλ' ὡς φαιλόβιος καὶ ἀχρήων ἠθῶν ἔγραφε πολλὰς (καθ' ὧν ἐβούλετο) ψευδολογίας ἐπικινδύνους κατηγορῶν ἀνυποβόλως ἄνδρας ἀνδρῆους, ἐντίμους καὶ ἀξίους τῆς κλήσεως τῶν γραικῶν, οἱ ὅποιοι δια τὴν πίστιν καὶ ἐκδουλαίσης πρὸς τὸ ἰμπερίο τῆς Ρουσίας ετιμήθησαν καὶ ἀξιόθησαν δια τὰς ἀνδραγαθίας ἃς ἔπραξαν, οἵτινες καὶ ἤδη σώζονται καὶ ἡ σὶν τὸ ὀσπίτιον τοῦ εὐγενοῦς κυρίου αναστασίου κελοῦλι, ὁ ὁποῖος ἐστάθη πάντα ἡς κάθε πόλεμον τῆς πατρίδος του ἕνας ἥρωας ὡς καὶ ἄλλοι μερικοὶ πάργιοι, ἀγκαλὰ τὸν βεβαιώνουν ὅλοι σχεδὸν οἱ σινληκιῶτες του καὶ τιμημένοι γέροντες κάτοικοι τῆς πάργας, ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ κακαὶ αὐτοῦ πράξεις ἤδη ἐγένοντο πανσιδήλαι τῆς παργαίης καὶ ἐξαιρέτως ὁ ἔρωτας του μετὰ τῆς Ἰωάννας δημολήττας συγχισθέντες οἱ ἐγγῶρισι, παρὰ τὰς ἄλλας ἀτιμίας ἔκλεψαν διὰ νυκτὸς ὡς καὶ τὴν ἐρασίαν στρωμνὴν ἣν ἡ δημολήττα αὐτῷ ἐροτηκῶς ἐδωρήσατο, καὶ οὕτως ἐντραπῆς ὁ ἀναίσχυντος ἔφυγε κρυφίως ἀπὸ τὴν πάργαν ἔχον δὲ τὴν ὁμιλίαν καὶ τὴν ὑπόσχεσιν τῶν σουλιώτων, ἀναχωρήσας ἀπῆλθεν ἡς τὸ λιβόριον καὶ βαθέως ὑποκρινόμενος ἀνέφερεν ἐκῆ πρὸς τοὺς ὁμογενῆς ἐμπόρους τὴν ἐσχάτην χρῆαν καὶ μεγάλην ἀνάγκην καὶ στενοχωρίαν τῶν ρηθέντων σουλιώτων, οἵτινες δια τὴν ἀγάπην καὶ δόξαν τῆς πατρίδος καὶ τῶν ὁμοπίστων χριστιανῶν, συνέτρεξαν πάντες εὐθύς ἕκαστος τὸ κατὰ δύναμιν λόγων τε καὶ ἔργον, δόντες αὐτῷ ἱκανὴν ποσότητα ἀσπρῶν, διὰ νὰ προφθάσῃ τοὺς σουλιώτας ἐπιστρέψας ἐντάχῃ. λαβὼν δὲ τὰ ἀργύρια αὐτὸς ἀπέπλευσεν ἡς κορυφοὺς (Κέρκυραν), καθὼν καιρὸ οἱ δυστυχεῖς σουλιῶται μὴ δυνάμενοι ἤδη δια τὴν ἄκραν τῆς ἐνδῆαν νὰ ἀννισταθοῦν, ἤχον παραδῶσῃ τὴν πατρίδα ταυς μὲ συνθήκην καὶ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν πάργαν, κακῆσθε δὲ ἡς κορυφοὺς. οἵτινες πολλοὶ ἐξαυτῶν πληγομένοι βαρέως ἐξαιτίας τοῦ πολέμου, καὶ πολλαὶ γυναῖκες δυστυχησάμεναι, ἠττημένοι σχεδὸν ἅπαντες κοινῶς καὶ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. τὴν ἄκραν ταύτην δυστηχίαν ὀφθαλμοφανῶς βλέπων ὁ ἄπιστος περραιβός, δὲν ἐσπλαλνήχθη ὁ ἄθλιος κἄν νὰ τοὺς δώσῃ ἀπ' τὰ συναχθέντα ἡς αὐτοὺς οὐδε ἓν ψιλὸν ὀβολὸν ἀλλ' ἀνακαλεσάμενος τὴν ἐρωμένην του Ἰωάνναν ἡς κορυφοὺς, καὶ μέχρι τοῦδε ἐξακολουθῆσὺν αὐτῇ τὸς ἀσέμνους πράξεις τοῦ ἔρωτος.

Δεχθῆτε φιλοφρόνως ἀγαπητοὶ ἀδελφί συμπατριῶται καὶ ὁμογενεῖς τὴν πρέποσαν καὶ ἀξίαν καταστηλίτεσιν τοῦ φαιλοβίου περραιβοῦ καὶ ἀναγινώσκοντες αὐτὴν ἐνευκαιρία μετὰ προσοχῆς, ἀραις καὶ βλασφημίαις αὐτὸν καταστέψετε δια νὰ δώσῃ τὸ τέλος τῆς ἀχρήας του ζωῆς μὲ κακὸν καὶ ἐπώδυνον θάνατον Ἀμήν. (σ. 1—16).

Ὅσο κι' ἂν τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ χειρόγραφο εἶνε γεμάτο ἀπὸ ἐμπάθειας κατὰ τοῦ Περραιβοῦ, δὲν μπορούμε νὰ μὴ λογαριάσουμε ὀλότελα τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει, γιατί, πολλὰς ἀπ' αὐτὰς ἔχουν ἱστορικὴ ὑπόσταση καὶ μᾶς δίνουνε μιὰ εἰκόνα λίγο πολὺ πιστὴ ὄχι μόνο τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Περραιβοῦ (1) μὰ καὶ τῆς ἐποχῆς ποὺ ἐξετάζουμε.

(1) Γιά τὴ δράση τοῦ Περραιβοῦ στὰ Ἐφτάννησα κοίτα τοῦ ἴδιου. «τὰ Ἀπομνημονεύματα τομ. Α. καὶ Σπυρ. Θεοτόκη «Ὁ Χριστόφορος Περραιβός κατὰ τὸ 1805» στὸ «Ἡμερολόγιο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» (1925) σ. 137—149.

Ἀκόμα κι' ἀπὸ τὰ ἀνακριτικὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς Βιέννης, ὑπάρχουν μερικὰ σκοτεινὰ σημεῖα γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸ Ρήγα, ὕστερα ἀπὸ τὴ σύλληψη τοῦ τελευταίου. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο συμφωνῶ μὲ τὸν Ἄμαντο πὼς ἂν ὁ Βασίλης ἢ Χατζηβασίλης ποὺ ἀναφέρουν τὰ ἔγγραφα τῆς Αὐστριακῆς ἀστυνομίας εἶναι ὁ Περραιβὸς καὶ ἔτσι φαίνεται- τότες στὸν ἰδιωτικὸ του βίο δὲν εἶταν ὀλότελα παστρικός. Βέβαια ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς Ἀστυνομίας δὲ φαίνεται νὰ π ρ ὀ δ ω σ ε τίποτα, Δὲν ἔδειξε ὅμως καὶ καλὴ διαγωγὴ ἀπὸ τὸ πιάσιμο τοῦ Ρήγα κ' ὕστερα. Στὴν πιὸ κρίσιμη στιγμή ποὺ ἐκρίνονταν ἡ τύχη τοῦ Ρήγα, ὁ Περραιβὸς (μὲ τὸνομα Χατζηβασίλης) (1) ζήτησε μὲ ἀναφορὰ του ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ ἀστυνομία νὰ κρατηθοῦν ἀπὸ τὸ Ρήγα 300 φιορίνια γιὰτὶ εἶταν δικὰ του. Ἡ ἀναφορὰ του αὐτὴ κάτι κρύβει. Γιὰ τὸ φέριμὸ του αὐτὸ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε δυὸ πράματα: α) ἢ εἶταν π α ρ α δ ὀ π ι σ τ ο ς καὶ λογαριάζοντας πὼς ἔτσι κι' ἔτσι ὁ Ρήγας εἶταν χαμένος κοίταξε τὸ συμφέρο του ἢ τὰ 300 φιορίνια προέρχονταν ἀπὸ τοὺς πρῶτους τοῦ Ναπολέοντα, κι' αὐτοὶ τὸν ἀνάγκασαν νὰ τὰ πάρη πίσω γιὰ νάχη τὰ ναῦλά του νὰ ταξιδέψη.

Ἡ ἀπόπειρα ὅμως τοῦ Ρήγα ναὐτοχτονήση (30-31 τοῦ Δεκέμβρη 1797) ἴσως νὰ ἔχη τὴν αἰτία της στὸ φέριμὸ αὐτὸ τοῦ Περραιβοῦ. Ὁ Ρήγας μαθαίνοντας πὼς ὁ Π. ἔκανε αἴτηση καὶ ζητοῦσε τὰ 300 φιορίνια, ἀπελπίσθηκε. Θαρρώντας πὼς ὁ Περραιβὸς ἔγινε προδότης. Στὴν ἀπελπισία του λοιπὸν ἀποφάσισε ναὐτοχτονήση γιὰτὶ ἂν πραγματικὰ ὁ Π. ποὺ ἤξερε ὅλα τὰ μ υ σ τ ι κ ἄ τῆς Ἐταιρείας εἶταν προδότης εἶταν πιά χαμένος(2).

Ὅ,τι ὅμως κι' ἂν ὑποθέσωμε κι' ὅ,τι κι' ἂν ποῦμε μιὰ ποὺ δὲν ἔχουμε στοιχεῖα δὲν εἴμαστε βέβαιοι γιὰ τὴν ἀλήθεια. Ὡς ποὺ νὰ βρεθοῦν -ἂν βρεθοῦν- τίποτα νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν δράση τοῦ Περραιβοῦ στὴν Αὐστρία, κάποιον «μ υ σ τ ῆ ρ ι ο» θὰ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνουν τὰ ἀνακριτικὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς Βιέννης.

Ἐκεῖνο μόνο ποὺ μπορούμε νὰ τονίσουμε εἶνε πὼς δὲν εἶνε σπάνιο ἐπ α ν α σ τ ἄ τ ε ς ποὺ ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐποχὴ τους, νὰ μὴν εἶνε ὀλότελα παστρικοὶ στὸν ἰδιωτικὸ τους βίο, καὶ πολλὲς φορὲς ἢ δράση τους, νὰ παρουσιάζη μερικὰ σκοτεινὰ σημάδια.

13. Οἱ ἄλλες ἐλληνικὲς συνωμοτικὲς Ἐταιρεῖες.

Καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Εὐρώπης, τὸ δίχως ἄλλο, ὅπου ὑπῆρχαν ρωμι-

(1) Κοίτα Λεγκράντ-Λάμπρου. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα σ. 67 καὶ Ἄμαντου σ. 109 καὶ 121.

(2) Μιὰ τέτοια ἐξήγηση τῆς ἀπόπειρας τοῦ Ρήγα ν' αὐτοχτονήση, θαρρῶ πὼς δὲν εἶναι ἀπίθανη. Ὁ Ἄμαντος ὑποστηρίζει πὼς μὲ τὴν ἀπόπειρά του ὁ Ρ. θέλησε νὰ «ἐπιβραδύνη τὴν μεταφορὰν του εἰς Βιέννην τὶς οἶδε τί ἐλπίζων ἐκ τούτου»(σ. ι). Ἡ ἐξήγηση αὐτή, ὅπως κι' ἂν τὴν πάρουμε, δὲ λέει τίποτα. Εὐκόλα κανένας δὲ μαχαιρῶνεται. Ἡ ἄλλη πάλι δικαιολογία τοῦ Ἄμ. πὼς «ἐνδέχεται ὅμως καὶ νὰ ἐπεδίωκε ἀπλῶς ἠπιωτέραν, ἀνθρωπινωτέραν μεταχείρισιν καὶ ὅτι μόνον ἐκ λύπης διότι τοῦ ἔβαλαν τὰ σίδερα ἐπληγώθη» θαρρῶ πὼς δὲν ἀξίζει νὰ τὴ συζητήσω.

οὐ θὰ ὑπῆρχαν συνωμοτικές ὁργανώσεις. Ἀπὸ τὶς ἀρχεϊακὲς μάλιστα ἔρευνες τοῦ Σπ. Λάμπρου, μαθαίνουμε πὼς τὴν ἴδια χρονιὰ πού ὁ Ρήγας συνωμοτοῦσε στὴ Βιέννη (1797) στὴ Βενετία μερικοὶ ρωμιοὶ εἶχαν γίνει ὑποπτοὶ στὴν ἀστυνομία. Στὸ καφενεῖο *Flogia* μαζεύονταν οἱ ἑφτανισιῶτες Ἄντ. Θεοτόκης, Ἀναστ. Μεσσαλᾶς, Ἄντ. Μακρῆς, Λαυρέντης *Bedotta* κ' ἄλλοι καὶ συζητοῦσαν γιὰ τὶς νέες δημοκρατικὲς ιδέες. Σ' ἓνα ἄλλο καφενεῖο πού τόλεγαν: *L'Impero* μερικοὶ ἄλλοι μὲ ἀρχηγὸ τὸ *I. Κρασσᾶ* καὶ τὸ *Βηλαρᾶ*, πού ἤρθε στὴν Ἰταλία γιὰ νὰ σπουδάσῃ γιατρός, φαίνεται πὼς δὲ συμπαθοῦσαν μοναχὰ τὴ Γαλλικὴ δημοκρατία καὶ τὶς ἐπαναστατικὲς ιδέες της, μὰ καὶ κάποια ὁργάνωση μυστικὴ θὰ εἶχαν ιδρύσει. Ὁ ἀρχιχαφιὲς μάλιστα τῆς Βενετίας, ἔβαλε τὰ ἀδύνατα δυνατὰ του γιὰ ν' ἀνακαλύψῃ κάθε ὑποπτὴ κίνηση καὶ ἐνέργειά τους. Ἔτσι παρακολούθησε τὸ *Βηλαρᾶ* καὶ τὸν *Κρασσᾶ*. Τὸν πρῶτο μάλιστα τὸν ἐκάλεσε κι' ὅλας στὴν ἀνάκριση. Ὁ *Βηλαρᾶς* ὅμως τὰ ἔχασε κι' ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ ἀρνήθηκε τὶς ιδέες του. Ὁ ἀρχιχαφιὲς *Caritan Grande Πέτρος Βοναρέτης* ὅσο κι' ἂν χαρακτήρισε τὸ *Βηλαρᾶ* παιδί καὶ μάλιστα παιδί κουτὸ (*Sciocco*) ὡς τόσο δὲν ἔπαψε νὰ τὸν παρακολουθεῖ. Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ γιὰ τὸν *Κρασσᾶ* πού εἶταν τύπος πιὸ ζωντανὸς καὶ ἐπαναστατικὸς. Δὲν πρόφτασε ὅμως νὰ «φέρῃ εἰς πέρας» τὸ ἔργο του γιὰτὶ ὁ γαλλικὸς στρατὸς τοῦ χάλασε τὰ σχέδια καὶ ἡ φεουδαρχικὴ καὶ ἀριστοκρατικὴ Βενετία ἔπεσε στὴν ἐξουσία τῶν Γάλλων. Ἔτσι ἔμεινε στὴ μέση ἡ χαφιεδικὴ ἔρευνα γιὰ τὶς συνωμοτικὲς ἐνέργειες τοῦ *Κρασσᾶ* καὶ *Βηλαρᾶ*.

Παρακλάδι τῆς συνωμοτικῆς αὐτῆς ὁργάνωσης τοῦ *Κρασσᾶ*, φαίνεται πὼς εἶταν καὶ οἱ μυστικὲς (1) ἐταιρεῖες πού τὴν ἴδια χρονιὰ ξεφύτρωσαν στὴν Ἐφτάνησο. Ἡ *Πατριωτικὴ* (2) *Ἐταιρεία* καὶ ἡ *Ἐταιρεία τῶν Φίλων* μᾶλλον ἀπὸ τὴ Βενετία κι' ἀπὸ ἄλλες Ἰταλικὲς πόλεις εἶχαν τὴν ἐξάρτησή τους κι' ὄχι ἀπὸ τὴν Ἐταιρεία τοῦ Ρήγα. Βέβαια καὶ ἡ Ἐταιρεία τοῦ Ρήγα θὰ εἶχε στείλει πράχτορες στὴν Ἰταλία καὶ στὰ Ἐφτάνησα δὲ φαίνεται ὅμως πιθανὸν νὰ τὶς ὁργάνωσε.

Ἐξάλλου ὅλες αὐτὲς οἱ συνωμοτικὲς ὁργανώσεις ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη δὲν εἶχαν ἄμεση ἐπαφή. Ἄν δὲν ἔπιαναν τὸ Ρήγα καὶ δὲν διαλύονταν ἡ Ἐταιρεία τῆς Βιέννης, τὸ δίχως ἄλλο, θὰ γινόντανε μιὰ κοινὴ ὁργάνωση μὲ πολλὲς διακλαδώσεις, στὸ ἐξωτερικὸ καὶ στὴν ἄλλη Βαλκανικὴ.

(1) Δὲν μπορούμε νὰ ὑποθέσωμε πὼς οἱ *Ἐταιρεῖες* οἱ ἐπαναστατικὲς στὴν Ἐφτάνησο ἰδρύθηκαν ἀμέσως μὲ τὴ Γαλλικὴ κατοχή. Ἄν δὲν προϋπήρχε ὁργάνωση δὲ θάταν εὐκόλο ἀμέσως νὰ συστηθοῦν. Ἐξ ἄλλου ὁ δημοκρατικὸς φανατισμὸς πού συνεπῆρε τὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ «λαὸ» δὲν εἶταν δημιούργημα τῆς στιγμῆς μὰ ἀνταποκρινόνταν σὲ πραγματικὴ κατάσταση.

(2) Κοίτα Χιώτη: *Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα*, τόμ. VI, σ. 228, Τσιτσέλη: *Κεφαλληνιακὰ Σύμμεικτα* Ἀθήναι 1904 σ. 328-329. Οἱ ἐταιρεῖες αὐτὲς, κυρίως ἡ *Ἐταιρεία τῶν Φίλων*, ἴσως πιὸ ὕστερά, νὰ μεταμορφώθηκε σὲ *Μασονικὴ* καὶ ἀπ' αὐτὴν νὰ βγῆκε ὁ *Ξάνθος* ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

Αὐτὸ ἔγινε πιὸ ὕστερα στὰ 1814. Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ὅσο κι' ἂν εἶνε μιὰ καινοῦργια συνωμοτικὴ ὀργάνωση, ὡς τόσο εἶνε ἐπιρρασμένη ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς πρώτης Ἐταιρίας τοῦ Ρήγα. Ὁ Γούδας (Βίοι Παράλ. τ. Β. σ. 117) ὅταν λέει πῶς: «ἡμετὰ ταῦτ' αὐθρογανωθεῖσα Φιλικὴ Ἐταιρεία ἤτο συνεχεῖα ἡ ἀπομίμησις τῆς ὑπὸ τοῦ Ρήγα συστηθείσης» δὲν πέφτει ἔξω. Καὶ ὁ Σπηλιᾶδης στὴν αὐτοβιογραφία του γράφει:

«Καθόσον ἔπειτα ἐσυμπέρανα ὁ Γαλάτης ἦτον ἰσως ἀπόστολος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ὑπό τινος ὁπαδοῦ τοῦ Ρήγα κατηχημένος» καὶ «ἀπόστολοι περιήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κατήχουν πολὺ πρὸ τοῦ 1816, εἰς τὰ τοῦ Ρήγα Φεραίου» (1).

Κι' αὐτὸς ὁ Κανδηλῶρος πού, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ στενὸ μωραϊτισμὸ προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ρήγα γιὰ πολὺ ἀσήμαντη, στὸ βιβλίον του: *Δημητσάνα* (Ἀθήναι 1897 σ. 39-30) λέει πῶς βρῆκε μέσα στὴν παλιὰ ἀλληλογραφία τοῦ σχολείου τῆς Δημητσάνας ἓνα μουντζουρωμένο μὲ μελάνη γράμμα πού μπόρεσε μὲ τὰ πολλὰ νὰ τὸ διαβάσῃ. Τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ ἔγγραφο ἔλεγε:

«Περὶ δὲ τοῦ μυστικοῦ ὅπου μοῦ εἶπεν ὁ κύρ Ἀνάστος μερίλως ἐχάρην καὶ ἐπιθυμῶ κατὰ πολλὰ καὶ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ ἐγὼ (ἔδῳ ὑπάρχει μιὰ λέξη ἀδιάβαστη) καὶ ἐνθυμούμενος, ἄλλος ἐξ ἄλλου γίνομαι ἀπὸ τὴν χαρὰν μου. Ὅμως τὰ ἐνταῦθα περιστατικὰ μᾶς δειλιάζουν καὶ μᾶς ἐμποδίζουν ἀπὸ κάθε καλὴν ἀπόφασιν...» (2)

Τὸ ἔγγραφο αὐτό, ἂν εἶνε γνήσιο, εἶνε φῶς φανερὸ πῶς μιλάει γιὰ συνωμοτικὲς ἐνέργειες. Ἔτσι, ὅπως καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές, μαθαίνουμε ἂν καὶ διαλύθηκε ἡ ἔταιρεία τοῦ Ρήγα, ὡς τόσο οἱ ὁπαδοὶ τῆς ξακολουθοῦσαν νὰ προπαγανδίζουν τὴν ἐπανάσταση ἐνάντια στὴν Τουρκιά. Μὰ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ ξαναμιλήσωμε παρακάτω.

V. Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

13. Φεουδαρχία καὶ μπουρζουαζία.

Ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς Βαλκανικῆς μπουρζουαζίας εἶταν φυσικὰ νὰ φέρῃ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων μέσα κ' ἔξω ἀπὸ τὴ Βαλκανικὴ ὄλου ὑπῆρχαν ὀρθόδοξες χριστιανικὲς κοινότητες. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς ἡ μπουρζουαζία στὴν πρώτη τῆς περιόδου εἶναι φορέας πολιτισμοῦ, ὄχι βέβαια ἀπὸ τὴν «καλὴ» τῆς θέληση, μὰ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀντικειμενικοὺς

(1) Ἡ αὐτοβιογραφία αὐτὴ τοῦ Σπηλιᾶδη βγῆκε ἀπὸ τὸ Φιλήμονα ἔστ' 1868 καὶ τυπώθηκε στὸ Ναύπλιο μὲ τὸν τίτλο: *Ἡ κατὰ Ἰωάννην Φιλήμονα «Σύντομος Βιογραφία τοῦ Ν. Σπηλιᾶδη»*. Στὸ τέλος τῆς βιογραφίας σ. 38-70 εἶνε τυπωμένα καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα. Ἰσαμε σήμερα φαίνεται πῶς κανένας δὲν τὰ πρόσεξε. Ὡς τόσο ἔχουν ἀξιόλογο ἱστορικὸ ὕλικό. Ὁ Σπηλιᾶδης διηγίεται ὁ ἴδιος πόσο τρόμαξε ὅταν ἔμαθε πῶς ἡ Φ. Ε. εἶταν μιὰ τρομοκρατικὴ ὀργάνωση πού σκότωνε, δολοφονοῦσε τὸν κάθε προδότη ἢ ὑποπτο. Ἀκόμα μᾶς δίνει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Φ. Ε. πολὺ χαρακτηριστικῆς.

(2) Εἶχε χρονολογία 18 τοῦ Μᾶη 1800.

δρους. Γι' αυτό από τή μιὰ μεριά: άνοιγε και συντηροῦσε σχολεία κι' από τήν άλλη: ήθελε νά μπάση σ' όλη τήν Τουρκιά τὰ εὐρωπαϊκά πνευματικά φῶτα.

Οί φεουδάρχες και τὸ Πατριαρχεῖο, αντιδρώντας, ὅσο μπορούσαν, στό άνοιγμα τῶν σχολείων, ἐπέμειναν πῶς τὸ πολλά τὰ γράμματα βλάπτουν. Τὰ «καλά γραμματικά», ἔλεγαν κάθε τόσο, φτάνουν. Η νέα ὁμως τάξη ήθελε γράμματα πολλά. Ὁ Κούμας σ' ἓνα του άρθρο μᾶς δίνει μιάν ἐπιγραμματική σύνοψη τοῦ ἔ κ π α ι δ ε υ τ ι κ ο ὦ π ρ ο γ ρ ᾶ μ μ α τ ο ς τῆς ρωμέϊκης μπουρζουαζίας, στήν πρώτη περίοδο τῆς ανάπτυξής της.

« Διὰ νὰ γίνῃ κοινή ἡ παιδεία εἰς ἓνα ἔθνος, εἶνε ἀνάγκη συστάσεως κοινῶν παιδευτηρίων, ὅπου συναζόμενοι οἱ παῖδες π ᾶ σ η ς τ ᾶ ξ ε ω ς ἀποκτοῦν ἕκαστος τὰς γνώσεις, αἵτινες τοὺς εἶναι ἀναγκαῖαι, εἰς τὸ ὅποῖον μέλλει νὰ ἐπαγγελθῇ ὑπόρρηγμα εἰς τὸν κοινωνικόν του βίον. Πᾶσα, λοιπόν, πόλις, πᾶν πολίχνιον, πᾶσα κώμη και ἀγρὸς πρέπει νὰ ἔχουν ἀνάλογα τῶν ἀναγκῶν τους ἐκπαιδευτήρια. Εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα πρέπει νὰ διδάσκονται οἱ μαθηταί α' τὴν γ ἔ ω π ο ν ί α ν, ἡγουν πῶς νὰ γνωρίζουν τὴν ποιότητα τῆς γῆς, πῶς νὰ τὴν βελτιώνουν, νὰ τὴν ὀργάνουν, νὰ τὴν σπείρουν κ. λ. π., β' ο ἰ κ ο ν ο μ ί α ν, μὲ ἐφαρμογὴν εἰς τὴν οἰκονομικὴν τῶν φυτῶν χρῆσιν και εἰς τὴν κτηνοτροφίαν γ' τοὺς τῆς μ η χ α ν ἔ κ ἤ ς κ α ν ὄ ν α ς, ὅσοι εἶνε ἀναγκαῖοι και τὴν κατασκευὴν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων, ἀμαξῶν, τροχῶν κλπ.» Καὶ τὸ συμπέρασμά του: «Οἱ μαθηταί πρέπει νὰ διδάσκοντα ἰδιὰ νὰ γίνουν χ ρ ῆ σ ι μ ο ι εἰς τὴν π ο λ ι τ ι κ ῆ ν κ ο ι ν ω ν ί α ν ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ τοὺς διδάσκουν εἰμὴ ὅ,τι μέλλει νὰ τοὺς χρησιμεύσῃ εἰς τὸ μέλλον ἐπάγγελμά τους» (1).

Τὸ πρόγραμμα αὐτό, αντικαθρέπτιζε τὶς νέες πολιτικοοικονομικὲς και μορφωτικὲς ἀνάγκες τῆς ρωμέϊκης μπουρζουαζίας. Ὑπῆρχαν και πρίν, ἔδῶ και ἐκεῖ, μερικὰ σχολεῖα. Ἡ πιὸ σωστά, ὕστερα ἀπὸ τὸ 17ο αἰῶνα, μερικοὶ καλόγεροι και λαϊκοὶ πού ἤξεραν ἀνάγνωση και γραφὴ μάζευαν τὰ ἀρχοντόπουλα στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν ἢ σὲ κανένα κελλὶ και κατάχαμα «δίδασκαν» τὴν ἄ λ φ α β ἤ τ α. Πολλὲς φορὲς μάλιστα τὰ τέτοια πρωτόγονα σχολεῖα λειτουργοῦσαν τὴ νύχτα. Κι' αὐτό, ἐπειδὴς τὰ παιδιὰ τότες πήγαιναν σὲ μεγάλη ἡλικία στό δάσκαλο, γιατί τὴν ἡμέρα ἔπρεπε νὰ δουλεύουν στὰ χτήματα ἢ στὰ ἐργαστήρια. Ἀπὸ τὰ τέτοια νυχτερινὰ «σχολεῖα» βγῆκε και τὸ πασίγνωστο δημοτικὸ τραγουδάκι.

«Φεγγαράκι μου λαμπρὸ
φέγγε μου νὰ περπατῶ,
νὰ πηγαίνω στό σχολεῖο
νὰ μαθαίνω γράμματα
γράμματα σπουδάματα».

(1) Κοίτα τὸ περιοδ. Ἐ ρ μ ἤ ς ὁ Λ ὁ γ ι ο ς (1820) σ, 752, 755 και 761. Ὁ ἴδιος ὁ Κούμας μᾶς λέει ἀκόμα ποιά τ ᾶ ξ η ἐνίσχυσε τὰ Γ ρ ᾶ μ μ α τ α κι' εἶταν ὁ φορέας τοῦ ἔ θ ν ι κ ι σ μ ο ὦ. «Εἰς τὸ ἐμπόριον -γράφει- χρεωστοῦμε τὰ περισσότερα τῆς σημερινῆς μας φιλολογικῆς καταστάσεως και εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ἐλπίσωμεν, ὅ-τι θέλει ἐπιφέρει τὴν παντελῆ ἐθνικὴν μας διόρθωσιν». Στὸ ἴδιο περιοδικὸ σ. 486.

Στὰ ἀνώτερα ἀπὸ τὰ τέτοια σχολεῖα, (1) γιὰ διδασκαλὴ βιβλία, χρησίμευαν ἡ φυλλάδα, τὸ χτωῆχι, τὸ ψαλτῆρι καὶ ὁ Ἀπόστολος. Αὐτὰ τὰ διάβαζε ὁ «δάσκαλος» βαζὺ μὲ τοὺς «μαθητές», του, πού ὕστερα ἀπὸ ἓνα δυὸ χρόνια κατόρθωναν νὰ συλαβίσουν. Ἀριθμητικὴ καὶ ἄλλα μαθήματα (γεωγραφία, φυσικὴ, χημεία ἱστορία) δὲ διδάσκονταν. Ἀκόμα οὔτε καὶ ἡ γραφή. Δηλαδή τὰ παιδιὰ δὲ μάθαιναν παρὰ μόνο νὰ κουτσοδιαβάζουν (2). Γι' αὐτὸ τίς πιὸ πολλὲς φορὲς ὅταν «ξεσκόλιζαν» εἴταν διαβαστάδες καὶ ὄχι γραφιάδες. Σημειώνω ἀκόμα πὼς ἡ τέτοια «παιδεία» δὲν γίνονταν δωρεάν. Ὁ δάσκαλος ἐπληρώνονταν(3).

Στὰ χρόνια ὅμως πού ἐξετάζουμε τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Ὑπῆρχαν καὶ σχολικὰ χτίρια καὶ δασκάλοι καὶ βιβλία. Ἀκόμα καὶ ὄργανα γιὰ πειράματα φυσικῆς(4). Ἡ φυλλάδα, τὸ χτωῆχι καὶ τὰ τέτοια βιβλία, καταργήθηκαν καὶ νέα (ἱστορικά, φυσικομαθηματικά, φιλοσοφικά) τυπωμένα στὸ ἐξωτερικὸ ἤρθαν στὴν Ἑλλάδα καὶ διδάσκονταν στὰ νέα ἐπίσης σχολεῖα. Ἡ καινούργια τάξη (ἢ ἀστική), ὅπως τὸ ξαναεῖπαμε, ἤθελε γράμματα πολλὰ, γι' αὐτό, καὶ ἀνώτερα σχολεῖα ἔφτιασε, καὶ βιβλία τύπωσε καὶ βιβλιοθήκες ἔχτισε. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ρήγα ἀρχίζει ἓνας μορφωτικὸς καὶ ἐκπαιδευτικὸς ὄργανισμὸς σ' ὅλα τὰ ἀστικὰ ρωμέϊκα κέντρα, ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ πού εἶνε γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πρωτοφανῆς(5).

(1) Ἡ παράδοση πὼς τάχατες ἀπὸ τὸ 1453 καὶ δῶθε ἠπῆρχαν σχολεῖα καὶ μάλιστα κρυφά, ἀπὸ φόβο τῶν Τουρκῶν, εἶνε ὀλότιστα φτιαχτὴ καὶ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια.

(2) Τὸν πρῶτο χρόνο ἐδιδάσκονταν ἡ φυλλάδα. Ὑστερα ἀκολουθοῦνε τὸ χτωῆχι καὶ μετὰ ἔρχονταν τὸ ψαλτῆρι καὶ ὁ Ἀπόστολος.

(3) Τὰ διδάχτρα εἴταν ἓνα δευτερεύον (=ψωμί) πού ὁ κάθε μαθητὴς ἔπρεπε νὰ φέρῃ στὸν δάσκαλο κάθε δευτέρα τὸ πρῶτ. Ἀκόμα στὰ Χριστούγεννα μιὰ κολοῦρα καὶ μιὰ κότα καὶ τὸ Πάσχα αὐγά καὶ κολοῦρα. Καὶ γιὰ... ἔγραφε, ὁ μαθητὴς ἔδινε στὸ δάσκαλο καὶ δυὸ ἄσπρα ἢ πάλι κανένα μαντίλι ἢ τίποτα ἄλλο. Τὸ ἴδιο γίνονταν καὶ ὅταν προβιβαζόνταν σ' ἄλλη... τάξη δηλαδή ἀπὸ τὴ φυλλάδα στὸ χτωῆχι, τότες ἔδινε δυὸ ἄσπρα ἢ κανένα ἄλλο πεσκέσι.

(4) Ὅπως καὶ στὴν ἄλλη Εὐρώπη οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἐξυπηρετοῦσαν θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ τὴν ἀστική, (κεφαλαιοκρατικὴ) οἰκονομία, δηλαδή, τὴν ὑλικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας, ἔτσι καὶ στὴ Βαλκανικὴ μὲ πρωτοποριὰ τὴ ρωμέϊκη καὶ σερβοκροάτικη μπουρζουαζία (καὶ κυρίως τὴ ξενιτεμένη μπουρζουαζία) ἀρχισεν ἓνας ὄργανισμὸς γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, παρ' ὅλη τὴν ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου, καὶ τῶν Φαναριωτῶν. Γι' αὐτὸ καὶ μεταφράστηκαν ἀπὸ τὰ γαλλικά, ἰταλικά καὶ γερμανικά ὄχι μόνο βιβλία καὶ φυλλάδια σχετικά μὲ τὸ δημόσιο δίκαιο, ἀλλὰ καὶ μὲ τίς φυσικομαθηματικὲς ἐπιστῆμες. Κοίτα καὶ Μιχ. Κ. Στεφανίδης: Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς Ἐπανστασίας (Ἀθήναι, 1926) βιβλίον πολὺ καλὸ στὸ πληροφορικὸ του μέρος.

(5) Ὁ Φιλιππίδης (ἀπὸ τῆς Μηλιῆς) στὸ περιοδ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος (1820 σ. 261) δὲ μένει. εὐχαριστημένος μὲ τὴ μέθοδο τῆς διδασκαλίας. Κι' αὐτὸ γιὰ τὴ λογία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση μὲ τὴν παντοδυναμία τοῦ Πα-

Ὁ Κολοκοτρώνης παραστατικὸς καὶ ἐπιγραμματικὸς ὅπως πάντα, στὰ ἀπομνημονεύματά του μᾶς λέει :

«Εἰς τὸν καιρὸ τῆς νεότητος ὅπου ἤμποροῦσα νὰ μάθω κάτι τι, σχολεῖα, ἀκαδημῖαι δὲν ὑπῆρχαν· μόλις ἦσαν μερικὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὅποια ἐμάθαιναν νὰ γράφουν καὶ νὰ διαβάζουν. Οἱ πολιοῖ Κοτζαμπάσηδες, ὅπου ἦσαν οἱ πρῶτιστοι τοῦ τόπου, μόλις ἤξευραν νὰ γράφουν τὸ ὄνομά τους· τὸ μ ε γ α λ ε ἰ τ ε ρ ο μ έ ρ ο ς τ ῶ ν Ἄ ρ χ ι ε ρ έ ω ν δ έ ν ἤ ξ ε υ ρ α ν π α ρ ᾶ ἐ κ κ λ η σ ι α σ σ ι κ ᾶ κ α τ ᾶ π ρ ᾶ ξ ι ν, κ α ν έ ν α ς ὄ μ ω ς δ έ ν ε ἶ χ ε μ ᾶ θ η σ ι (=μόρφωση). Τὸ ψαλτῆρι, τὸ κτωῆχι, ὁ μνηναῖος καὶ προφητεῖαι, ἦσαν τὰ βιβλία ὅπου ἀνέγνωσα δὲν εἶναι παρὰ ἀφοῦ ἐπῆγα εἰς τὴν Ζάκυνθο ὅπου εὔρηκα τὴν Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν τὰ βιβλία ὅπου ἐδιάβαζα συχνὰ ἦτον ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἢ ἱστορία τοῦ Ἀριστομένη καὶ Γοργῶ καὶ ἡ ἢ ἱστορία τοῦ Σκεντέρμπεη.....» (1).

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ὅμως αὐτὴ ἀναγέννηση δὲν ἄρесе στὴν ρωμέϊκη φεουδαρχία. Τὰ πολλὰ σχολεῖα, καὶ ἡ διδασκαλία τῶν φυσικομαθηματικῶν καὶ φιλοσοφικῶν μαθημάτων, κλόνιζε τὶς παλιὰς παραδόσεις γιὰ τὴν θρησκεία, τὴν ἐκκλησία καὶ τὴν πολιτεία. Ἡ καινούργια ἰδεολογία ποὺ ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται, σὰν ἀντικαθρέφτισμα τῶν νέων παραγωγικῶν δυνάμεων, καί, ποὺ ἀνταποκρίνονταν στὰ συμφέροντα τῆς καινούργιας τάξης ποὺ ὀλοένα ἀνέβαινε καὶ ἀποχτοῦσε οἰκονομικὴ καὶ πολιτικοκοινωνικὴ δύναμη, ἤρθε σὲ ἀντίθεση καὶ σὲ σύγκρουση μὲ τὰ «πάτρια», δηλαδὴ μὲ τὴν παλιὰ παράδοση, ποὺ, στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογίας τὴν ἐκπροσωποῦσε ἡ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία (2).

τριαρχεῖον καὶ τῶν Φαναριωτῶν δὲν εἶταν δυνατὸ μέσα σὲ λίγα χρόνια νὰ ἐχτοπιστῆ ἀπὸ τὴν δημοτικὴ παράδοση. Γι' αὐτὸ γράφει: «Παντοῦ φιλοτιμοῦνται νὰ συσταίνουσι σχολεῖα ἀπὸ ζῆλον πρὸς τὸ Γένος βέβαια· πλὴν ὁ καρπὸς παραβαλλόμενος μὲ τὴν προθυμίαν καὶ μὲ τὴν συνδρομὴν, εἶνε ἀσήμαντος. Ὁ τρόπος ἰδίᾳ τῆς μαθήσεως παραξάλιζε τοὺς νέους, τοὺς συγχίζει καὶ τοὺς κάνει νὰ ἀηδιάζουν καὶ ν' ἀποστρέφονται τὰ σχολεῖα». Ὁ Φιλιππίδης χτυπάει ἐδῶ τὴν λογία καὶ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ποὺ ἀνάγκαζαν τοὺς δασκάλους θέλοντας καὶ μὴ νὰ διδάσκουν ἀπὸ τὶς μικρὰς τάξεις τὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ ἀκόμα τὰ φόρτωναν μὲ ἕνα σωρὸ κανόνες γραμματικῆς καὶ συντακτικῆς. Ἡ γραμματικὴ μάλιστα τοῦ Γαζῆ καὶ τοῦ Λάσκαρη εἶταν ὁ «πνευματικὸς τύραννος» τῶν μαθητῶν. Ὁ Ἀθ. Ψαλλίδας -ένας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους διανοουμένους τῆς τοτινῆς ἐποχῆς- κριτικάροντας τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, λέει, γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Ἀθήνας: «Οἱ Ἀθηναῖοι κατήντησαν νὰ μὴ μαθαίνουν τὴν σήμερον ἄλλο τίποτις παρὰ τὴν ψωροατικὴν διάλεκτον τοῦ Λάσκαρη καὶ τοῦ Γαζῆ καὶ νὰ στοχάζονται τοὺς ἀττικοὺς συγγραφεῖς σὰν χρησμοὺς καὶ ψελλίζοντας τὸ Γαζῆ καὶ τὸ Λάσκαρη νὰ εὐχαριστοῦνται» (Περιοδ. Χρυσσαλῆς (Δ-1866) σ. 316 σημ. 1.

(1) Διηγήσεις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Ἀθ. 1846 σ. 48-49.

(2) Ὁ πατριάρχης Γεηγόριος ὁ Εὖος σὲ μιά του ἐγκύκλιον (Μάρτης 1819) ἔγραφε μαζὺ μὲ ἄλλα: «...προσέβαλον πολλαχόθεν καὶ τὸς ἀκοάς μας, αὐτὰ δὲ εἶπε μερικὰ προσκόμματα σατανικὰ παρεμποδίζοντα τὰς προόδους τῶν νέων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀληθινῆς παιδείας καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ τέλους αὐτῆς, ἦτοι, τῶν χριστιανικῶν ἔργων τὴν κατόρθωσιν. Ἐπιπολάζει ἐνιαχοῦ